

ՄԱՏԵՆԱՌՈՍԱԿԱՆ

MALACHIA ORMANIAN: L'Église Arménienne, son histoire, sa doctrine, son régime, sa discipline, sa liturgie, sa littérature, son présent. Paris, E. Leroux, 1910, 8°, pp. X+192.

Աղեւս ունիմ շայոց եկեղ. պատմութիւն մը չհեղինակութեամբ Կ. Պոլսոյ նախկին պատրիարք Մաղաքիա Օրմանեանի: Գիրքը կը բացուի Bertrand Baraillesի Թառալարանութեամբ, ուր շայոց եկեղ. պատմութեան ոչ քաջ ծանօթ մը կը գծէ Տայ եկեղեցւոյն էութիւնն ու նկարագիրը:

Գիր. Օրմանեանն ուզած է իւր այս աշխատասիրութեամբը ամփոփ հատորի մը մէջ ներկայացնել եւրոպացի ընթերցողաց համառօտ պատկեր մը Տայ եկեղեցւոյն կենաց: քրիստոնէութեան սկզբնաւորութիւնէն մինչեւ օրս: Հեղինակն երկու տարիներով պաշտօնավարած Տայ եկեղեցւոյն մէջ, աստիճաստիւրած շայոց պատմութիւնն, կը յուսացընէր թէ յաջող արդիւնք մը աճէ մասամբ պիտի ընծայէր այսու:

Այլ եւ այլ բաժիններով զանազան է տալ ուսումնասիրութեանց արդիւնքը: Ինչպէս ընական է, սկսած է Պատմականէն (էջ 1—74) եւ անցած վարչապետականին (75—94), վարչականին (95—106), Հրահանգականին (107—122), Արարողութեան (123—150), Մատենագրականին (151—158) եւ ի վերջոյ Ներկայ որպիսութեան (159—170):

Այս պատկերի մէջ կը տեսնուի ինքնին, թէ ամբողջական է ծրագիրը, թէ եւ շատ համառօտ ճառուած է իւրաքանչիւր բաժնին վրայ: Բայց այս չի ստնաներ ինականաբար գործոյն արժէքին: Զաւով նկատեցինք միայն, որ Հեղինակին ըմբռնութեանն ու ձգտումն շոյն եղած են Տայ ալ, որուն հետեւած էր իւր այլ գրուածոց մէջ. այնպէս որ գործն յեականս ընծայուած է "շատագոյնութիւն", մը շայոց եկեղեցական պատմութեան, քան պարզ արդիւնք բազմամայ անաշու քննութեան: Այսպիսի գրուածոց մէջ լայնալի էր իրն իւր մերկութեան մէջ ներկայացընել, առանց կողմնակի ձգտումներու, ձգտումներ, որովք այսօր շատ կողմանէ ապարգիւն են, ըստ որում համեմատական եկեղեցական պատմութիւնն եւ ժամանակը շատ բան ըրողովն ալազգ կը մեկնեն այսօր, քան օրինակի համար տասնեակ եւ աւելի տարիներ յառաջ կը մեկնուէր: Հեղինակն սողորուած հին վէճերէ, յաճախ կը շօշափէ հին խնդիրներ,

որովք մեկուսի ձգուած են այսօր եւ պէտք են ձգուիլ:

Մեզի նպատակ պիտի չընենք հոս մի առ մի քննել գործոյն արժէքն, այլ քանի մը կէտ մասնացոյց ընելով պիտի բաւականանանք:

Էջ 4. Ս. Բարբուղիմայի ի շայո քարոզութեան աւանդութիւնն հին կը համարուի, որ առաւին անգամ Թ - Թ գարուն կցցուած է: Բայց յիշատի հին է Թագէտի ի շայո քարոզութեան աւանդութիւնն, բայց շատ անհեղեղ է այս հիման վրայ նմանորէլ շայոց եկեղեցին ստուգելու եւ նկատի առնող ուրիշ աթուռներու ազդեցութեան ենթարկուելու (էջ 4): Հեղինակն Ս. Աստուծոյն ի շայո գործունէութիւնն կը ճշգէ մինչեւ անգամ Թուականներով, Թագէի գործունէութիւնն համարելով 35—43 եւ Բարթողիմայ 44—60: 26-նք կարծեր թէ այս տեղ վիճելու պէտք ունի, որպիսի ալ ըստ հեղինակին ըմբռնման այս ամենք un fait irrécusable նկատուած է (էջ 5): Կը զարմանալոր որ նաեւ հոս Եւրոպայի իբրեւ պատմական իրողութիւն կը ներկայացուին Բարբուղիմայ հմարուած (1868ին) յաշիգները մինչեւ Ս. Գրիգոր: Կան բաներ, որովք Տայերէն շայոց համար իրենց գործիչ գեւ, խոսի որ լուրջ պատմագրութիւն մը մէջ գոյութիւն չունի տակաւին, բայց անվայել է գոյն ներկայացընել նաեւ զիտուն Եւրոպայի: ... Անգղեպ է նշելու Սուքիտեանը, Ոսկեայ եւս յիշատակութիւնն այն ձեւի մէջ, ինչպէս ընծայուած է էջ 7: Անպատմական է էջ 8 հայանանքներու գոյութիւնն ի շայո: Ազգայ գովելի կերպով գուրս ձգուած է:

Հեղինակին մատաստելութիւն պատմուած է հոս մատնադ շայոց եւ Կեսարիայ աթուռն յարաբերութեանց խնդիրը (էջ 11—13). երբեք անցուցութիւնն է թէ շուրջը Կեսարիա որ եւ իցէ գլխաւորութիւնն շայոց վրայ, տապալելով այսու անհեղեղ կարգի յարաբերութեան ստուար թիւ մը. որուն հետեւութեամբ շին ընդունուիք նաեւ Եւսիկ Բ. զոյալութիւնն եւ այն բոլոր խնդիրք, որովք միջոցին ծաղեցած շայոց եւ Կեսարիայ միջեւ (ըստ Փաւստոսի): մեզի անիմանալի մնաց թէ ոչինչ-ինչ ոչ բնութիւն (sources primitives) հետեւելով ինչպէս կարելի է ուրանալ Եւսիկ Բ. ի կաթողիկոսութիւնը յետ ներսիս: Ան այս առաջին եւ մի միակ արբեր է եւ կը մնայ միայն Փաւստոս եւ ոչ Եւրենացին, որ զիտութեան տալիս շուրջ այլ եւս պատմական որ եւ իցէ արժէք, թէ եւ Հեղինակին վրայ մեծ ազդեցութիւն գործած է բովանդակ ընթացիկն մէջ, ըստ ինքեան աւելորդ էր այս տեղ Գալաթի թղթոյն եւ Սեդեքստորոն մասին խօսք: Եւրոպայի պարզուած իրողութիւն է այս այսօր: —

Էջ 17 երկու թարգմանութիւն Ս. Գրոցի կենդանութիւն, մին Գ. Գարուն (գրի գիւտն յառաջ) եւ երկրորդն Ե. Գարուն, առաջնոյն հնգերեք էր տեսնէ ժամագրքին մէջ. բայց անհիմն է այս հաստատութիւնը. ունին յիշատի ժամագրքին մէջ յառաջ բերուած սղովմաներն շնորհմեն Ս. Գրեգէն, բայց

անոնք չեն կրնար երբեք տարբեր թարգմանութեան հետք համարուիլ այնու որ տարբերութիւնք չեն համարձայնիր որ եւ իցէ սկզբնադրի հետ. եւ ծագումն կը պարտին մի միայն քաջահայտութեան եւ պատշաճութեան. — էջ 18 Գրի գիւտը Բալաս-հոյտի մէջ ի գլուխ ելած կ'ըսուի՝ հետեւելով տեղական աւանդութեան մը, որ չունի որ եւ իցէ գրական աղծէր. — էջ 24—26 երբոր շնորհմ' մը կ'ըլլայ Բագկեղոնի Ժողովոյն մասին, որ աւանեւին յարմարութիւն չունի տեղւոյն եւ բնութե-րոյցաց. Գագիկացի բնութեցոյցաց համար շատոնց յաճուած խնդիր է Ժողովոյն պատմութիւնը. հանուած եղբակացութիւնն ալ համաձայն չէ իրականութեան. Հայք շատին որ եւ իցէ ծանրա-կշռութիւն Գարիկանոսն անկաստա վերաբերու-թեան առ. Հայս, ինչպէս կը տեսնուի Եղեշի խոս-քերէն, նոյնպէս մինչեւ Զ գար ծնացին բարեկամ Թուոթիս հետ, ինչպէս այս կը տեսնուի Գրիտի կենսագրութեանէ (առ Փարսլ). եւ նոյն իսկ Բար-գենի վարժանքէն, որ մերժեց լեւելեայն Ժողովն, Տաճոյաւարու համար Անաստասի մէկ կողմանէ եւ Ասորոց միւս կողմանէ: Ասորական աղքեցութեան շնորհիւ միայն հակառակութիւն ծագեցաւ յունաց դէմ, եւ Փարսլեցիին, յունական կրթութեամբ անձ մը եւ յունաէր, զոր տեղ հայաժողովացաւ ասորական աղքեցութեանէն եւ յաւուրէն գրեթե կորստանաւ առաւ. — Ուղիղ չէ աճին մասամբ էջ 28—29 Կաթողիկոսաց ցանկը, Բարգէն յամենայն դէպս գեոտեղեւ է 506—513, փոխ. 490—515: — էջ 32 Եւրոպացի է Կիւրիոնի խնդրոյն աւեղ-ծուածք: Արաբահմ 609ին Ժողովը չէ գումարած Վրաց բաժանման համար եւն:

Այսպէս գործն թէեւ իւր ցանկացուած կատարելութեամբ չի ներկայանար, բայց իւր օգտակարութիւն ունի միշտ, մասնաւոր վերջին մասերու մէջ, որոնց կցած է նաեւ երկու ընտիր յաւելում՝ ցանկ մը հայ կաթողիկոսաց (էջ միսնի) ըստ նորագոյն քննութեանց եւ պատ-կեր մը հայ թեմերու (էջ 117—189), Կա-թողիկոսաց ցանկին մէջ դարձեալ չէ մտած Աւետիս Կաթողիկոսի անունը († 1620):

Հ. Ն. ԱՅՆՆԵԱՆ

ՀԱՏԱՐԱՐ ԸՆԹԵՐՈՒՄԻՍԻՍ Ի ՄԱՍՆԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՆԱԽՆԵԱՑ ԵՐԵՐՈՂ, ԵՐԵՐՈՂ Ե ՆՈՐՈՂՈՂ ՊԱՄՈՍՑ՝ ԿԱՆ-ՈՒՐՈՒ ԺԱՆՈՒԹԻՒԹԱՄԱՐ Ի ԱՆՍՈՒ յԱՄԱԼԱՆԻՄ ԱՇԱԿԵՐ-ՍԱՅԻ, Է. ԹԱՊԷՆԱՍ Վ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ, Ա. ՏԱՐ. ՎԵՐԵՆԱՍ. ՄԻՐ-ԹԱՐԱՆԱՍ ՍԱՊԱՐԱՆ 1910, էջք 324-576:

Հայ ոսկեգործեան մասնագիտութեան ա-ռաջին դասը՝ իւր կանոնադրութեանը հետ գե-ղեցկապէս զուգած ընտիր ոճոյն եւ պէսպէս զարդերուն համար ունի յատուկ յարմարու-

թիւն աւանդուելու աշակերտաց: Մաշթոցեան չքնաղ լեզուէն անուշաբար ճաշակ մը տալու համար ուսումնասանել պատաններու՝ փութա-ցած էր Գեր. Հեղինակը այս գասուն ընտիր հա-տուածներէն ի մի հաւաքել ճոխ հաւաքածոյ մը՝ Հաթըրիէ Ընկերոց—ձ Ժանտի անուն ներքեւ, գրեթէ կէս դար յառաջ: Գործոյս կազմակերտը յոյս կուտար ապագայ հատորի կամ. հատոր-ներու. անցան սակայն տարիներ, երբ նոյն իսկ Բ. ապագրութեան արժանացաւ գործոյն Ա. Հա-տորը, եւ լոյս չտեսաւ երկրորդը, որով կարծուե-ցաւ շատերէն թէ Հատորս պիտի մնայ այսպէս կիսկատար: Հազիւ այսօր կու գայ Գեր. Հեղի-նակը լուծելու այս բազմամեայ ընդհամարն պատճառները (Հմտ. Թ—մէք—մ):

Արախութեամբ կ'ողուներ Բ. Հատորս, որ կը բովանդակէ մնացած երեք գասերէն ալ ընտիր հատուածներ, որով պատահութիւն կ'արուի՝ ընթերցանիչեանց զմեռն յապնաբե-թեանց Ժեյց զմեռն Գաւի ձեռն ձեռն ձեռն, եւ իրրեւ Ժիր մեղու թուել ծաղիկ է ծաղիկ, եւ ամբարել եւ իւր առնել զգեղեցիկն եւ զգ-տակար, (Թ—մէք—մ, էջ 6):

Հատորիս արաբէին հանգամանքն ու յօ-րինուածութիւնը Ա. Հատորէն էական տարբե-րութիւն չունի, ուստի աւելորդ է մասնաւոր խոսք այս մասին. միայն կարեւոր եւ ընդհանուր դիտողութիւնները, փոխանակ բնագրին կից ստեղծ կրկնութեւ, այս հատորին մէջ ի մի ամ-փոփոխած են՝ «Ժան Եր Երեւի—Ընկեր», խորա-գրին տակ, ուր մի առ մի կ'ըստանանշուին զս-կի դարու հայերէնին ինչ ինչ յատկութիւն-ները, որոնք կամ վայելուչ զարուստութեանց կամ աւելագրութեան եւ կամ զարդի կը վերա-բերին (էջք 13—31): Այս սեղեկութիւններու շնորհիւ աշակերտը կ'ազատի կերպով մը Զարե-խեան—Այստեան Գերագիտութիւնը թերթե-լու ծանրութեան:

Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են ընդհակառակն ընտրուած բնագիրները եւ արուած ծանօթութիւնները. «Երկայն ժամանակը միա-ցած մարդուս գիտնական աշխատութեան հետ՝ կարող են լեզու մը քննել յարգի շէն Եր-դարն», (էջ 13). եւ Կեր. հեղինակը դարերու ընթացքի մէջ կերպարանափոխուած բնագիրներն համեմատելով բուն բնագիրներու հետ, բազմա-տեսով ձեռագիրներու հետ, գէթ որչափ կարելի էր, եւ աչքի առաջ ունենալով ճշած քննութիւնները, իւր Հաթըրի ընտրած է ընթերցանանք, որոնցմով բնագիրներն ստացած